

The Virtues of Imam 'Ali: Reassessing Sources and Verifying the Authenticity of al-Ya'qūbi's Narrations

Somayeh Amin Ro'aya Jezeh¹ Hadi Alemzadeh²   Younes Farahmand³ Masoumali panjeh⁴

1. PhD Candidate in History and Civilization of Islamic Nations, Science and Research Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran .E-mail: somayehaminroaya@gmail.com
2. Professor, Department of History and Civilization of Islamic Nations, Science and Research Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran. E-mail: hd.alemzadeh@gmail.com
3. Associate Professor, Department of History and Civilization of Islamic Nations, Science and Research Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran. E-mail: noorfarahmand@yahoo.com
4. Assistant Professor, Department of History and Civilization of Islamic Nations, Science and Research Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran. E-mail: panjeh1979@gmail.com

Article Info

Article type:
Research Article

Article history:

Received: 2024-09-21
Revised: 2025-12-15
Accepted: 2025-01-18
Available online
14 April 2025

Keywords:

al-Ya'qūbī's
Historiography,
Imam 'Ali,
Shi'i Historiography,
Virtues of 'Ali,
Authentication of
Narrations

ABSTRACT

The Tarikh al-Ya'qūbi by Ahmad ibn Abi Ya'qūb (d. 284 AH) is among the general historical works composed using a combined method. The omission of chains of transmission (isnād), inconsistencies of some reports with narrations in other well-known contemporary sources (such as al-Maghāzī by al-Wāqidī, Al-Sīrah al-Nabawiyyah by Ibn Hishām, etc.), and with reliable later sources (such as Al-Irshād by Shaykh Mufīd, Al-Istī'āb by Ibn 'Abd al-Barr, etc.), as well as Ya'qūbi's inclusion of isolated and Shi'i-leaning reports, make it necessary to reassess the sources and verify the authenticity of his narrations. According to the findings of this research, although most of Ya'qūbi's reports regarding Imam 'Alī's precedence in Islam (with one exception), his devotion during Layla al-Mabit, his marriage to Fatimah by God's command, the documentation of the Treaty of Hudaibiyyah, and the Hadith al-Thaqalayn are consistent with other sources and considered reliable, some narrations differ or are anomalous, with sources that are unknown and possibly influenced by his Shi'i orientation or other unknown factors.

Cite this article: Amin Ro'aya Jezeh, Somayeh; Alemzadeh, Hadi; Farahmand, Younes; panjeh, Masoumali (2025). The Virtues of Imam 'Ali: Reassessing Sources and Verifying the Authenticity of al-Ya'qūbi's Narrations, *Historical Studies of the Islamic World*. 33 (1), 54-77.
<http://doi.org/10.22034/MTE.2022.13344.1617>

The Author(s).

<http://doi.org/10.22034/MTE.2022.13344.1617>

Publisher: Al-Mustafa International University.

فضایل امام علی (ع): بازیابی منابع و اعتبار سنجی روایات یعقوبی

سمیه امین رعیا جزه^۱، هادی عالمزاده^۲، یونس فرهمند^۳، معصومعلی پنجه^۴

۱. دانشجوی دکتری تاریخ و تمدن ملل اسلامی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

رایانامه: somayehaminroaya@gmail.com

۲. استاد گروه تاریخ و تمدن ملل اسلامی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

رایانامه: hd.alemzadeh@gmail.com

۳. دانشیار گروه تاریخ و تمدن ملل اسلامی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

رایانامه: noonfarahmand@yahoo.com

۴. استادیار گروه تاریخ و تمدن ملل اسلامی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

رایانامه: panjeh1979@gmail.com

چکیده

اطلاعات مقاله

نوع مقاله:

مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۷/۱۸

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۲/۰۹/۲۴

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۱۰/۱۶

تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۰۱/۲۵

کلیدواژه‌ها:

تاریخ‌نگاری یعقوبی،

امام علی (ع)،

تاریخ‌نگاری شیعی،

فضایل علی (ع)،

اعتبار سنجی روایات

تاریخ یعقوبی اثر احمد بن ابی یعقوب (د. ۲۸۴هـ) از جمله تواریخ عمومی است که به روش ترکیبی تألیف شده است. حذف زنجیره اسنادها، نا هم‌خوانی برخی از گزارش‌ها با روایات دیگر منابع شناخته شده هم‌عصر (المغازی و اقدی، السیره النبویه ابن هشام و...) و منابع موثق و معتبر متأخر بر یعقوبی (الارشاد شیخ مفید، الاستیعاب ابن عبدالبر و...) و به ویژه ارائه گزارش‌های متفرد و متشیعانه یعقوبی بازیابی منابع و اعتبار سنجی روایات او را ضروری می‌سازد. بنابر یافته‌های پژوهش اگرچه روایات یعقوبی در باب تقدّم اسلام امام علی (ع) (جز یک روایت)، فداکاری در لیله المبیت، ازدواج امام علی (ع) با حضرت زهرا (س) به امر خدا، کتابت صلح حدیبیه، حدیث ثقلین و... هم‌سو با سایر منابع و معتبر است؛ اما در روایاتی چند با گزارش‌هایی متفاوت و گاه شاذّ مواجه می‌شویم که منابع آن‌ها نا معلوم و احتمالاً متأثر از گرایش شیعی او یا دلایل ناشناخته دیگری است.

استناد: امین رعیا جزه، سمیه؛ عالمزاده، هادی؛ فرهمند، یونس و پنجه، معصومعلی (۱۴۰۴). فضایل امام علی (ع): بازیابی منابع و اعتبار سنجی روایات

<http://doi.org/10.22034/MTE.2022.13344.1617.54-77>، ۳۳ (۱)، ۷۷-۵۴

© نویسندگان.

ناشر: جامعه المصطفی (ص) العالمیه.

۱. مقدمه

احمد بن ابی یعقوب اسحاق بن جعفر بن واضح یعقوبی (د. ۲۸۴هـ) معروف به «کاتب عباسی» (خطیب بغدادی، ۱۴۱۷: ۴۸/۱) مورخ، جغرافی‌دان (زرکلی، ۱۹۸۹: ۵۹/۱) و شاعر بوده است. (ثعالبی، ۱۴۱۳: ۳۴۹/۳) وی در عصر دوم عباسی (حک ۲۳۲-۳۳۴هـ) موفق شد تاریخ جهان را از آغاز (آدم نبی - ع -) تا سال ۲۵۹هـ و اوایل خلافت معتمد عباسی (حک ۲۵۶-۲۷۹هـ) به رشته تحریر در آورد؛ تاریخ او مشتمل بر دو «کتاب» است: «کتاب اول» به تاریخ قبل از اسلام و «کتاب دوم» به تاریخ اسلام (از تولد پیامبر (ص) تا اوایل خلافت معتمد عباسی) اختصاص دارد. (یعقوبی، ۱۳۷۹: ۵/۲-۶) یعقوبی بر خلاف مورخانی چون طبری (د. ۳۱۰هـ) که گزارش‌های تاریخی را به روش روایی و با سلسله اسناد و به صورت مُعْتَن گاه از چند طریق، روایت می‌کنند، با مقایسه و ترکیب و ایجاد سازگاری میان روایات گوناگون، واقعه تاریخی را طی یک روایت منسجم گزارش می‌کند. (برای اطلاع از روش یعقوبی در تاریخ‌نگاری به عنوان نمونه نک: سجادی، عالم زاده، ۱۳۸۰: ۴۳-۴۴)

۱.۱. مسأله پژوهش

مسأله اصلی این پژوهش شناسایی منابع ناشناخته و اعتبار سنجی روایات یعقوبی در خصوص فضایل امام علی (ع) است. از آنجا که یعقوبی منابع و اسناد حوادث تاریخی را جز به ندرت ذکر نمی‌کند، شناسایی کامل این منابع و اسنادات آن‌ها، بسیار دشوار است؛ از این روی، این پژوهش بر آن است تا بر مبنای مطالعات کتابخانه‌ای و روش تاریخی با رویکرد توصیفی-تحلیلی و با مقابله روایات تاریخی تاریخ یعقوبی در خصوص فضایل امام علی (ع) با منابع تاریخی، حدیثی و تفسیری شیعی و سنی دریابد منابع یعقوبی کدام اند؟ آیا این منابع اعتبار و وثاقت کافی دارند؟ و مهم‌تر این که معیار یعقوبی برای گزینش روایات چه بوده است؟ در این پژوهش، روایات تاریخی بر حسب توالی تاریخی، و نه بر اساس نظم کتاب، بررسی شده‌اند.

۲.۱. پیشینه پژوهش

در بررسی پیشینه پژوهش درباره تاریخ‌نگاری یعقوبی و فضایل امام علی (ع) مقالاتی در دست است: به عنوان نمونه محمد حسین ریاحی در مقاله‌ای با عنوان «علل وسعت اخبار و فضایل امام علی بن ابی طالب (ع) در تاریخ یعقوبی» (۱۳۷۹)؛ سید محمد طیبی در مقاله «تاریخ‌نگاری یعقوبی سیری در روش و درونمایه» (۱۳۸۳) و سپیده محمد بیگی در مقاله «بررسی و نقد روش تاریخ‌نگاری یعقوبی؛ مطالعه موردی تاریخ یعقوبی» (۱۳۹۸) به طور موجز به گرایش مذهبی - سیاسی یعقوبی و تأثیر آن در توجه وی به فضایل امام علی (ع)

اشاره کرده‌اند؛ اما روایات یعقوبی را ارزیابی نکرده و دقت کافی و اهتمام وافی به کار نبسته‌اند.^۱ از این روی، به نظر می‌رسد مقاله حاضر در این زمینه نوآورانه باشد.

۲. فضایل امام علی (ع)

نخستین و بیشترین روایات تاریخ یعقوبی در باب امام علی (ع) تا پذیرش خلافت به فضایل او اختصاص دارد. بررسی‌ها نشان می‌دهد که یعقوبی موضوعات مربوط به فضایل علی (ع) را در ۱۳ موضوع و در ۲۷ روایت گزارش کرده که تنها در یک روایت به منبع خود اشاره کرده است. برای بازیابی منابع این روایات و اعتبار سنجی آن‌ها آثار موثق و معتبر شناخته شده هم‌عصر و متأخر بر یعقوبی اساس قرار گرفته است که شامل ۱۱ اثر تاریخی، ۳۴ اثر حدیثی و ۸ اثر تفسیری می‌باشد. از آن‌جا که برخی از این ۵۳ منبع همه روایات مذکور در تاریخ یعقوبی را نباورده‌اند، در ارزیابی آن روایات فقط از منابعی استفاده شده که درباره هر روایت گزارشی را آورده‌اند. در این پژوهش پس از یادکرد اجمالی یکایک موضوعات سیزده گانه فوق نخست منبع روایت مربوط به هر یک از موضوعات را شناسایی و پس از بررسی و مقایسه آن، دلایل و معیارهای گزینش روایت از سوی یعقوبی بیان می‌شود.

۲. ۱. اسلام امام علی (ع)

نخستین بخش از شرح حال امام علی (ع) در تاریخ یعقوبی به اسلام وی اختصاص دارد. یعقوبی در سه روایت پیاپی بر اسلام آوردن علی (ع) به عنوان نخستین مرد تأکید کرده است. در روایت نخست، ماجرای وضو گرفتن و نماز گزاردن حضرت خدیجه (س) و علی (ع) در پشت سر پیامبر آمده که دالّ بر تقدّم اسلام علی (ع) بر دیگر مردان است. در روایت دوم، نخستین مسلمان مرد پس از علی (ع) را زید بن حارثه دانسته و پس از این دو، در تقدّم اسلام ابوذر یا ابوبکر تردید کرده است. در روایتی دیگر به نقل از عمرو بن عبّسه سلمی گزارش کرده که نخستین مرد مسلمان پس از خدیجه (س) علی (ع) بوده که در دوران کودکی به سر می‌برده است. (یعقوبی، ۱۳۷۹: ۲۴/۲-۲۳)

اکثر منابع نخستین نمازگزار در پشت سر پیامبر (ص) را خدیجه (س) دانسته‌اند (ابن هشام، بی‌تا: ۲۴۳/۱؛ بلاذری، ۱۹۷۴: ۱۱۱/۱؛ طبری، ۱۳۸۷: ۳۰۷/۲؛ ابن عبدالبرّ، ۱۴۱۲: ۱۹۰۱/۳)؛ با این حال برخی منابع

۱. برای اطلاع از دیگر آثار اعم از فارسی، عربی و لاتین در باب تاریخ‌نگاری و منابع یعقوبی نک: مقاله «کارنامه نظامی امام علی (ع) در عصر نبوت: بازیابی منابع و ارزیابی اعتبار روایات یعقوبی» از سمیه امین رعیا جزه، هادی عالم زاده، یونس فرهمند، معصومعلی پنجه، فصلنامه علمی سخن تاریخ،

برآند که نخستین نمازگزار با پیامبر علی (ع) بوده است. (بلاذری، ۱۹۷۴: ۱۱۲/۱-۱۱۳؛ طبری، ۱۳۸۷: ۳۱۰/۲) افزون بر این، منابع درباره نخستین مرد مسلمان نیز اختلاف نظر دارند. ابن سعد (۱۴۱۰: ۲۵۱/۸) در شرح حال خدیجه (س)، علی (ع) را نخستین مرد مسلمان دانسته و در شرح حال زید بن حارثه و ابوبکر از این دو به عنوان نخستین مسلمان یاد کرده است. (ابن سعد، ۱۴۱۰: ۲۳/۳، ۱۲۸) اختلاف روایات در باب نخستین مرد مسلمان در دیگر منابع نیز دیده می‌شود. (به عنوان نمونه نک: طبری، ۱۳۸۷: ۳۰۹/۲ به بعد) بنا بر بررسی‌ها به نظر می‌رسد روایت نخست یعقوبی با روایت بلاذری (۱۹۷۴: ۱۱۲/۱-۱۱۳) به نقل از واقدی^۱ هم‌سو است و روایت دوم یعقوبی با چهار روایت متشابه ابن هشام (بی‌تا: ۲۴۵/۱)، ابن عبدالبر (۱۴۱۲: ۳/۳-۱۰۹۳-۱۰۹۰) و طبری (۱۳۸۷: ۳۱۲/۲) هم‌سویی دارد. در صورتی که روایات ابن هشام و ابن عبدالبر را منبع یعقوبی بدانیم، این دو از محمد بن اسحاق^۲ و در صورتی که روایات طبری را منبعی مستقل تلقی کنیم، طبری از ابوجریب^۳ و ابن حمید^۴ نقل کرده‌اند که علی (ع) نخستین مرد مسلمان بوده است. در خور ذکر است که منابع مذکور بر ده سالگی علی (ع) در زمان اسلام آوردن اتفاق نظر دارند.

بررسی روایات دلالت دارد که یعقوبی احتمالاً به دلیل گرایش شیعی خود، روایت سوم را پذیرفته و نقل کرده است؛ زیرا گزارشی که وی به نقل از یکی از صحابه آورده، در هیچ یک از منابع نیامده است. چنان‌که مذکور افتاد یعقوبی احتمالاً به منظور پررنگ جلوه دادن فضیلت علی (ع) به روایات فوق استناد کرده و از گزارش بقیه روایات چشم پوشیده است.

۲. ۲. لیلۃ المبیّت

دومین بخش از این شرح حال به فداکاری علی (ع) در لیلۃ المبیّت (ربیع الاول چهاردهم بعثت) اختصاص یافته است. آن‌گاه که مشرکین در دارالندوه تصمیم گرفتند پیامبر را به قتل برسانند، «خدای عزوجل در آن شب به جبرئیل و میکائیل وحی کرد که من یکی از شما دو نفر را محکوم به مرگ کرده‌ام، کدامیک حاضر است در راه رفیقش از خود بگذرد؟ پس هر دو زندگی را برگزیدند و خدای به آن دو وحی کرد که چرا مانند علی بن ابی

۱. منابع رجال سنی برآند که وی مورد طعن محدثین بوده و روایاتش را «ضعیف» دانسته‌اند (ابوحاتم، ۱۲۷۱: ۲/۴؛ نسائی، ۱۳۹۶: ۲۱۷؛ با این حال کتب تراجم وی را توثیق کرده‌اند. (ابن سعد، ۱۴۱۰: ۴۹۳/۵؛ یاقوت حموی، ۱۹۹۳: ۲۵۹۵/۶-۲۵۹۶)

۲. محمد بن اسحاق بن یسار مَطَّلِبِی (د. ۱۵۱ هـ) از تابعین مدنی و از ثقات به شمار است. (ابن سعد، ۱۴۱۰: ۲۳۲/۷؛ ابن حبان، ۱۳۹۳: ۳۸۳/۷)

۳. محمد بن علاء بن کُریب همدانی (د. ۲۴۸ هـ) از تابعین کوفه و از ثقات به شمار است. (ابن سعد، ۱۴۱۰: ۳۷۷/۶؛ ابن حبان، ۱۳۹۳: ۱۰۵/۹)

۴. محمد بن حُمَید تمیمی رازی (د. ۲۴۸ هـ) در ری زاده شد و در بغداد اقامت گزید. وی را از جمله ثقات دانسته‌اند. (ابوحاتم، ۱۲۷۱: ۲۳۳/۷؛ خطیب بغدادی، ۱۴۱۷: ۲۵۷/۲)

طالب نبودید؟ من میان او و محمد برادری انداختم و عمر یکی از آن دو را بیشتر قرار دادم پس علی مرگ را برگزید و زندگی را برای محمد خواست و در بستر او خوابید، اکنون به زمین فرود آید و او را از دشمنش نگهداری کنید. پس جبرئیل و میکائیل فرود آمدند و یکی از آن دو بالای سر و دیگری در پایین پای علی نشستند تا او را از دشمنش پاسبانی کنند و سنگها را از او به دور دارند و جبرئیل می‌گفت: بَخَّ بَخَّ یا بن ابی طالب، مَن مَثْلُکَ یباهی اللهُ بکَ ملائکةَ سبعِ سماواتٍ، "به به تو را ای پسر ابوطالب کیست مانند تو؟ خدا به واسطه تو بر ملائکه هفت آسمان مباحث می‌نماید".^۱ (یعقوبی، ۱۳۷۹: ۳۹/۲)

همه منابع، ابن هشام (بی‌تا: ۴۸۲/۱-۴۸۳) به نقل از محمد بن اسحاق، ابن سعد (۱۴۱۰: ۱۷۶/۱) به نقل از واقدی و بلاذری (۱۹۷۴: ۲۶۰/۱) به نقل از راوی ناشناسی برآند که علی (ع) در ليله المبيت ایثار کرد؛ اما درباره مکالمه خدا با جبرئیل و میکائیل و ستایش علی (ع) از سوی جبرئیل سخن نگفته‌اند. نکته در خور توجه این که منابع تاریخی، حدیثی و تفسیری که پس از یعقوبی نگاشته شده: ابن اثیر (۱۴۰۹: ۶۰۰/۳) و فیروزآبادی (۱۴۲۴: ۳۴۵-۳۴۶) به نقل از ثعلبی (د. ۴۲۷ هـ) و از او به نقل از راوی ناشناسی (ثعلبی، ۱۴۲۲: ۱۵۳/۲-۱۵۲) و ابن خطیب رازی (د. ۶۰۶ هـ) به نقل از عبدالله بن عباس ذیل تفسیر آیه «وَمِنَ النَّاسِ مَن یَشْرِی نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ وَاللَّهُ رَؤُفٌ بِالْعِبَادِ»^۲ از عبارت «بَخَّ بَخَّ یا بن ابی طالب، مَن مَثْلُکَ یباهی اللهُ بکَ ملائکةَ سبعِ سماواتٍ» در ستایش علی (ع) یاد کرده‌اند. (ابن خطیب رازی، ۱۴۲۰: ۳۵۰/۵)

اگرچه ابن خطیب رازی این عبارت را به نقل از یکی از صحابه آورده؛ اما به این دلیل که منبع یعقوبی در این عبارت مشخص نیست و گزارش ابن اثیر و فیروزآبادی نیز به جهت ناشناس بودن راوی آنان ضعیف به شمار می‌آید، نمی‌توان به مکالمه خدا با جبرئیل و میکائیل، خاصه انتساب عبارت ستایش آمیز جبرئیل در باب علی (ع)، حکم قطعی کرد.

۳. ۲. ازدواج امام علی (ع) با حضرت زهرا (س)

یکی از احادیثی که در شأن امام علی (ع) و حضرت زهرا (س) روایت شده، حدیث ازدواج علی (ع) با حضرت زهرا (س) (اَوَّلَ هِجْرَی) به امر خدا است. بر مبنای این حدیث آن‌گاه که پیامبر فاطمه (س) را به ازدواج علی (ع) درآورد، گروهی از مهاجران که از وی خواستگاری کرده بودند به سخن آمده و معترض شدند، «پس رسول خدا فرمود: ما انا زَوَّجْتُهُ و لکنَّ اللهَ زَوَّجَهُ، "من فاطمه را به علی تزویج نکردم، بلکه خدا او را تزویج کرد".»

۱. در ترجمه جملات متن یعقوبی به فارسی عین ترجمه عبارات شادروان دکتر محمد ابراهیم آیتی بیرجندی در داخل گیومه نقل شده و در مواردی بر حسب ضرورت کلمه یا کلماتی در داخل کروشه به ترجمه اضافه شده است.

۲. بقره: ۲۰۷.

(یعقوبی، ۱۳۷۹: ۴۱/۲)

در منابع تاریخی گزارشی از این ماجرا نیامده، با این حال منابع حدیثی شیعی و سنی که پس از یعقوبی نگاشته شده، در باب این ازدواج روایات متعددی (فیروزآبادی، ۱۴۲۴: ۱۴۹/۲-۱۴۷) به نقل از گروهی از صحابه ثقه، (عجلی کوفی، ۱۴۰۵: ۳۴۸/۱، ۳۵۶؛ ابن حبان، ۱۳۹۳: ۲۰۷/۳، ۲۰۸، ۲۹۱) مانند عمر بن خطاب (طبری، ۱۴۲۸: ۱۵۰/۱)، عبدالله بن مسعود (طبری، ۱۴۱۳: ۱۴۲/۱-۱۴۳)، علی - ع - (شیخ صدوق، بی تا: ۳۰/۱)، عبدالله بن عباس (هیثمی، ۱۴۱۴: ۲۰۷/۹)، انس بن مالک (طبری، بی تا: ۱۴۵/۳-۱۴۴) و عامر بن وائله (شیخ صدوق، ۱۳۶۲: ۵۵۵/۲) آورده‌اند.

گزارش منابع متأخر بر یعقوبی به جهت احتواء بر روایات مؤثق منقول از صحابه معتبر است، از این روی، به احتمال قریب به یقین یعقوبی با اعتماد به وثاقت صحابه و هم‌سویی روایت آنان با گرایش شیعی خود، این روایت را به دیگر روایات افزوده تا منزلت علی (ع) بیش از پیش نمایان شود.

۲. ۴. امام علی (ع) کاتب صلح حدیبیه

آن‌گاه که پیامبر و قریش «قرارداد صلح سه ساله را میان خود نوشتند چون نوشته شد: بسم الله الرحمن الرحیم، من محمد رسول الله، در این باره نزاعی میان آن‌ها در گرفت تا نزدیک شد که به جنگ بیرون شوند، سهیل بن عمرو و مشرکان گفتند اگر میدانستیم که پیامبر خدایی، با تو نبرد نمیکردیم. و مسلمانان گفتند: آن را محو مساز. پس رسول خدا فرمود تا باز ایستند و علی را فرمود که نوشت: بسمک^۱ اللهم، من محمد بن عبدالله و گفت: نام من و نام پدرم، پیامبری مرا از بین نمی‌برد و...». (یعقوبی، ۱۳۷۹: ۵۴/۲)

همه منابع علی (ع) را کاتب صلح حدیبیه (ششم هجری) دانسته‌اند و بنا بر بررسی‌ها روایت یعقوبی با روایات همه منابع (جز در مورد مدت صلح نامه) هم‌سو است. واقدی (۱۴۰۹: ۶۱۱/۲) به نقل از ابوسعید خدری، ابن سعد (۱۴۱۰: ۷۴/۳) به نقل از سلیمان بن حرب^۲ و با واسطه از عکرمه، بلاذری (۱۹۷۴: ۳۴۹/۱، ۳۵۰) در دو روایت به نقل از راویان ناشناخته‌ای و طبری (۱۳۸۷: ۶۳۴/۲) به نقل از ابن حُمَید و با واسطه از علی (ع) گفته‌اند: علی (ع) صلح‌نامه را نوشت. افزون بر این، آثاری که با رویکرد معرفی فضائل صحابه نگاشته شده‌اند: ابن حنبل (۱۴۰۳: ۵۹۰/۲) به نقل از عبدالله بن مسعود و طبری (بی تا: ۱۵۶/۳) به نقل از عبدالله بن عباس نیز از این فضیلت علی (ع) یاد کرده‌اند. انطباق روایت یعقوبی با روایات همه منابع و عدم تعارض آن با دیگر روایات به صحت و قوت گزارش یعقوبی می‌افزاید.

۱. بسمک اللهم علی القاعده باید بسمک اللهم باشد؛ زیرا همزه کلمه "اسم" فقط در "بسم الله" می افتد.

۲. سلیمان بن حرب بن بجیل آزادی واشجی مکنی به ابویوب (د. ۲۲۴ هـ) از اتباع تابعین بصری و از ثقات به شمار است. (ابن حبان، ۱۳۹۳: ۲۷۶/۸)

۲. ۵. اعطای رایت در غزوه خیبر

درباره نقش علی (ع) در غزوه خیبر (هفتم هجری) یک روایت در تاریخ یعقوبی آمده که اشاره به ماجرای اعطای رایت در فتح قلعه قَمُوص (از قلاع خیبر) داشته؛ اما از ناکامی شیخین در گشودن آن سخنی نیامده است. «رسول خدا گفت: فردا پرچم را به مردی بسیار حمله کننده نه گریزنده، دهم که خدا و رسولش را دوست میدارد و خدا و رسولش او را دوست می‌دارند، باز نمی‌گردد تا خدا بر دست او بگشاید». (یعقوبی، ۱۳۷۹: ۵۶/۲) ماجرای اعطای رایت را در دیگر منابع به شکلی کامل‌تر می‌توان یافت. ابن هشام (بی‌تا: ۳۳۴-۳۳۵) به نقل از محمد بن اسحاق، طبری (۱۳۸۷: ۱۲/۳-۱۳) به نقل از ابوکریب و با واسطه از بُریده بن حُصیب و واقدی (۱۴۰۹: ۶۵۳/۲) به نقل از راوی ناشناسی گفته‌اند: نخست ابوبکر و سپس عمر برای فتح قلعه با سپاهی پیش رفتند و پس از عدم توفیق این دو در گشودن قلعه، پیامبر علی (ع) را گسیل کرد؛ اگرچه ابن سعد (۱۴۱۰: ۸۶/۲-۸۱)، شاگرد و کاتب واقدی، در گزارش خود از این غزوه متعزّض ناکامی این دو نشده است؛ اما آثاری که با رویکرد معرفی فضایل صحابه نگاشته شده‌اند نیز از این فضیلت علی (ع) به نقل از گروهی از صحابه ثقه، مانند سعد بن ابی وقّاص، بُریده بن حُصیب، عبدالله بن عباس، ابوسعید خُدَری و جابر یاد کرده‌اند. (ابن حنبل، ۱۴۰۳: ۵۸۳/۲، ۶۰۴، ۶۳۷، ۶۴۳؛ نسائی، ۱۴۰۶: ۳۷/۱؛ ابن مغازلی، ۱۴۲۴: ۲۴۹/۱، ۲۵۱، ۵۸۳/۲، ۶۳۷). بر پایه این گزارش‌ها روایت یعقوبی با روایات همه منابع هم‌سو است.

از آن‌جا که یعقوبی در هواداری از شیعه و در جهت پر رنگ جلوه دادن جایگاه شایسته علی (ع) به موضوع اعطای رایت اشاره دارد، از این رو مایه شگفتی است که چرا ناتوانی شیخین در گشودن قلعه قَمُوص در تاریخ او حذف شده یا مغفول مانده و بی‌پیش زمینه یکباره به ماجرای اعطای رایت پرداخته؟

به نظر می‌رسد یعقوبی درصدد بوده تا گرایش مذهبی خود را تا حدی پوشیده دارد و خود را گزارش‌گری بی‌طرف نشان دهد؛ چندان که در هنگام عزیمت پیامبر (ص) به غزوه تبوک (نهم هجری) و گماردن علی (ع) به جای خود در مدینه از حدیث منزلت^۱ و در موضوع بیعت با امام علی (ع) (سی و پنج هجری) ضمن بیان حمایت عایشه از طلّحّه و مخالفت وی در قبال انتخاب امام علی (ع)، از خونخواهی عایشه سخن نگفته (یعقوبی، ۱۳۷۹: ۶۷/۲، ۷۵، ۱۸۰) تا مبادا از سوی مخالفین‌اش به هواداری متهم شود.

در خور ذکر است که اعطای رایت در غزوه خیبر جزء امتیازات خاص علی (ع) بوده؛ چنان‌که سعد بن ابی وقّاص این ماجرا را به همراه حدیث منزلت و جریان مباحله سه فضیلت بزرگ علی (ع) دانسته است (ابن حجر، بی‌تا: ۵۰۹/۲).

۱. این حدیث حاوی جانشینی هارون در پیامبری پس از موسی (ع) است؛ نه جانشین او در میان قوم و خانواده‌اش.

۲. ۶. ذکر فضیلت امام علی (ع) در غزوه بنی جذیمه

یعقوبی ضمن نقل اخبار فتح مکه، بی ذکر تاریخ این رویداد، به نقل اعلام برائت پیامبر از عمل خالد بن ولید^۱ در غزوه بنی جذیمه پرداخته و می افزاید که علی (ع) برای جبران خسارت و پرداخت دیه آنان اعزام گردید و به ابراز خشنودی پیامبر از عمل علی (ع)^۲ تصریح می کند (یعقوبی، ۱۳۷۹: ۶۱/۲).

همه منابع به نقش علی (ع) در این غزوه (شوال هشتم هجری) تصریح کرده اند و بررسی ها حکایت از هم سویی روایت یعقوبی با این منابع دارد. واقدی (۱۴۰۹: ۸۸۲/۳) به نقل از معمر^۳ و با واسطه از عبدالرحمان بن عوف؛ ابن هشام (بی تا: ۴۳۰/۲) به نقل از محمد بن اسحاق و از او به نقل از حکیم بن حکیم^۴ و بی واسطه از امام باقر (ع)؛ ابن سعد (۱۴۱۰: ۱۱۲/۲) به نقل از راوی ناشناسی و طبری (۱۳۸۷: ۶۷/۳) به نقل از ابن حُمَید و با واسطه از محمد بن اسحاق از این مأموریت علی (ع) یاد کرده اند؛ اما از ستایش و ابراز خشنودی پیامبر درباره عمل علی (ع) سخن نگفته اند.

نکته در خور توجه این که منابع حدیثی و آثاری که با رویکرد معرفی فضایل صحابه نوشته شده اند از عبارت «لَمَّا فَعَلْتَ أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ حُمْرِ النَّعَمِ» در ستایش علی (ع) از سوی پیامبر یاد کرده اند؛ اما در باب زمان و مکان اظهار این سخن اختلاف نظر دارند. ابن حنبل (۱۴۰۳: ۳۰۴/۴) به نقل از وکیع نوشته که پیامبر در غزوه خیبر گفت: «فردا پرچم را به علی می سپارم که نزد من از شتران سرخ مو محبوب تر است». مسلم (بی تا: ۱۸۷/۴) و نسائی (۱۴۰۶: ۱۶/۱) به نقل از قُتیبّه بن سعید گفته اند: که معاویه به سعد بن ابی وقاص دستور داد ابوتراب (ع) را لعن کند؛ وی از این کار امتناع کرد. معاویه پرسید: «چه چیز تو را از سَبّ علی منع کرد؟» او پاسخ داد زیرا رسول الله گفت: «علی نزد من از شتران سرخ مو محبوب تر است». (مسلم، بی تا: ۱۸۷/۴؛ نسائی، ۱۴۰۶: ۱۶/۱)

بررسی ها نشان می دهد که وکیع بن جراح (د. ۱۹۷ هـ) از تابعین کوفی است که گرایش شیعی داشته (ذهبی، ۱۴۲۷: ۵۶۶/۷) و قُتیبّه بن سعید بغلانی (د. ۲۴۰ هـ) از موالی زادگانی است که در بغلان (روستایی در بلخ) زاده شد و در عراق اقامت گزیده بود (ذهبی، ۱۴۲۷: ۸۶/۹). منابع رجالی به نقل از رجال شناسان این دو را از «بزرگان علم حدیث»، «کثیرالروایه» و به اجماع توثیق کرده اند. (ذهبی، ۱۴۲۷: ۵۶۶/۷، ۸۶/۹؛ ابن حجر، ۱۳۲۵: ۱۳۰/۱۱)

از آن جا که همه منابع نقش علی (ع) را در غزوه بنی جذیمه گزارش کرده اند، یعقوبی روایات منقول در این منابع را، با اعتماد به وثاقت راویان آنها، عیناً نقل کرده و به حکم گرایش شیعی خود عبارت ستایش آمیز پیامبر

۱. اللَّهُمَّ إِنِّي أَبْرَأُ إِلَيْكَ مِمَّا صَنَعَ خَالِدُ؛ خدایا من نزد تو از آن چه خالد انجام داد به راستی بیزار می جویم.

۲. لَمَّا فَعَلْتَ أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ حُمْرِ النَّعَمِ؛ هر آینه آن چه کردی، نزد من از شتران سرخ مو محبوب تر است.

۳. معمر بن راشد آزدی (د. ۱۵۳ هـ) از محدثین بصری است که در یمن اقامت گزید. وی را از جمله ثقات دانسته اند. (ابن حجر، ۱۳۲۵: ۲۴۵/۱)

۴. حکیم بن حکیم بن عبّاد (د. ؟) از تابعین مدنی و از ثقات به شمار است. (ابن سعد، ۱۴۱۰: ۴۰۸/۵)

را به دیگر روایات افزوده تا جایگاه شایسته علی (ع) را، بیش از پیش، ترفیع دهد.

۲. ۷. برائت از مشرکین

رسول خدا (ص) در سال نهم هجری ابوبکر را به عنوان امیر حج رهسپار مکه ساخت «پس ابوبکر با مسلمانان وقوف کرد و مشرکان در کناری در موقفهای خود وقوف کردند. و در این سال [پیامبر اکرم - ص -] علی بن ابی طالب را برساندن سوره برائت فرستاد پس آن را از ابوبکر گرفت، پس ابوبکر گفت: ای رسول خدا آیا درباره‌ام چیزی نازل شده؟ گفت: لا وَلَکِن جَبْرِئِلُ قَالَ لَا یُبَلِّغُ هَذَا اِلَّا اَنْتَ اَوْ رَجُلٌ مِّنْ اَهْلِکَ، "نه، لیکن جبرئیل مرا گفت که این را کسی جز خودت یا مردی از خاندانت نمی‌رساند"». (یعقوبی، ۱۳۷۹: ۷۶/۲)

همه منابع برآنند که پیامبر علی (ع) را به حج برائت فرستاده؛ اما درباره کیفیت این حج گزارش یعقوبی با دیگر منابع متفاوت است. ابن سعد (۱۴۱۰: ۱۲۸/۲) به نقل از راوی ناشناخته‌ای و ابن هشام (بی‌تا: ۵۴۵/۲) به نقل از محمد بن اسحاق گفته‌اند: آن‌گاه که آیات سوره برائت نازل شد پیامبر ابوبکر را به سوی مکه فرستاد تا با مردم حج به جا آورد. برخی به پیامبر گفتند بهتر است این آیات را هم برای ابوبکر بفرستید تا او برای مشرکین بخواند. پیامبر فرمود: «کسی نباید آن را از طرف من ابلاغ کند جز آن‌که از خاندان من باشد». سپس علی را خواسته و به او فرمود: «این آیات را در منی ابلاغ کن». طبری (۱۳۸۷: ۱۲۲/۳-۱۲۳) درباره حج برائت دو روایت متفاوت آورده است. در روایت نخست آمده: پیامبر ابوبکر را امیر حج و علی (ع) را مأمور ابلاغ آیات سوره برائت معرفی کرده و در روایتی دیگر به نقل از امام باقر (ع) گفته: آن‌گاه که پیامبر ابلاغ آیات را از ابوبکر گرفت و به علی سپرد، ابوبکر گفت: ای پیمبر خدا پدر و مادرم فدای تو باد آیا چیزی درباره من نازل شده؟ پیمبر گفت: «نه، ولی هیچ کس جز من یا کسی از من عهده‌دار ابلاغ نشود. مگر خشنود نیستی که با من در غار بودی و بر لب حوض رفیق من باشی؟» بررسی‌ها حکایت از هم‌سویی روایت یعقوبی با روایت دوم طبری دارد. به نظر می‌رسد یعقوبی به دلیل گرایش شیعی بخش اخیر روایت دوم طبری را که ناظر به هم‌نشینی ابوبکر با پیامبر است، به منظور تقلیل جایگاه ابوبکر یا به قصد ارتقاء منزلت علی (ع) در میان صحابه از روایت طبری حذف کرده باشد.

در این‌که آیا پس از عزل ابوبکر از مأموریت ابلاغ آیات سوره برائت، همچنان ریاست حج را عهده دار بوده و حج را به پایان برده یا علی (ع) به جای او مأمور برگزاری شده بوده و ابوبکر به مدینه بازگشته در میان مفسران اختلاف هست. به روایت شیخ طوسی (بی‌تا: ۱۶۹/۵) رسول خدا (ص) ریاست حج را نیز به علی (ع) واگذار کرد و چون علی (ع) ابلاغ آیات سوره برائت را از ابوبکر پس گرفت، ابوبکر به مدینه بازگشت و به رسول خدا (ص) گفت: «مگر در قرآن چیزی درباره من نازل شده است؟» رسول خدا (ص) گفت: «نه، اما این پیام را یا باید خود

برسانم یا مردی که از من باشد». طبرسی (بی تا: ۶/۵) نیز به نقل از مفسران گفته: «چون آیات سوره براءت نازل شد، رسول خدا (ص) آن را به ابوبکر داد و سپس آن را از وی پس گرفت و به علی (ع) سپرد»؛ آن گاه به اختلاف مفسران پرداخته و از قول آنان روایت کرده است که رسول خدا (ص) ریاست حج را نیز به علی (ع) واگذاشته بود و چون ابلاغ آیات را از ابوبکر پس گرفت، ابوبکر به مدینه بازگشت و در روایتی دیگر و با واسطه از انس بن مالک آمده «رسول خدا (ص) آیات را با ابوبکر به سوی مکیان فرستاد؛ اما چون ابوبکر به ذوالحلیفه رسید، کس پی او فرستاد و او را بازگرداند و گفت: "این پیام را جز مردی از خاندان من نباید برساند"».^۱

۲. ۸. مباهله

یکی از رویدادهای تاریخ صدر اسلام که بر فضیلت امام علی (ع)، حضرت زهرا (س) و حسنین (ع) دلالت دارد، جریان مباهله (نهم هجری) است. یعقوبی ضمن نقل اخبار مکاتبه پیامبر با سران دولت‌ها آورده که رسول خدا نامه‌ای به اسقف نجران نوشت و ساکنان آن جا را به آیین اسلام دعوت کرد. اسقف نجران (ابوحارثه) پس از خواندن نامه، برای تصمیم‌گیری شورایی مرکب از شخصیت‌های بزرگ مذهبی تشکیل داد و نهایتاً شورا به این نتیجه رسید که گروهی به عنوان هیئت نمایندگی نجران به مدینه بروند تا نشانه‌های نبوت فرستاده خدا را بررسی کنند. هیئت نجران به سرپرستی شش پیشوای بزرگ مذهبی (ابوحارثه اسقف، عاقب، سید، عبدالمسیح، کوزوقیس و ایهم)^۲ وارد مدینه شدند و پس از گفتگو، از پذیرش اسلام امتناع ورزیده و با پیامبر به احتجاج برخاستند و در نهایت پیشنهاد به مباهله کردند (یعقوبی، ۱۳۷۹: ۸۰/۲).

در منابع تاریخی گزارشی از این رویداد نیامده؛ با این حال منابع حدیثی و تفسیری شیعی و سنی برآنند که آیه مباهله^۳ در شأن پنج تن آل عبا نازل شده و در همان روز پیامبر آن چهار تن از همراهان خود را زیر عباي خود گرد آورده و آیه تطهیر^۴ را خواند. این منابع در روایات متعددی به نقل از گروهی از صحابه ثقه، (عجلی کوفی، ۱۴۰۵: ۱۸۰/۱؛ ابن حبان، ۱۳۹۳: ۵۱/۳، ۲۰۷، ۳۲۳، ۳۴۴) مانند قتاده بن نعمان بن زید، سعد بن ابی

۱. برای اطلاع از بحث‌های کلامی میان موافقان و مخالفان، نک: ابن ابی الحدید، ۱۴۰۴: ۱۷/۱۹۵-۲۰۱.

۲. "ابو حارثه بن علقمه بن ربیعہ" منتسب به قبیله بکر بن وائل و برادر کوز/کرز بن علقمه از صحابه پیامبر (ص) است. وی کشیش بزرگ و پیشوای مذهبی نجران به شمار می‌آید که به همراه دو تن دیگر (عاقب و سید)، عهده دار امور هیئت شصت یا هفتاد نفری نجران در سفر به مدینه بوده اند (ابن سعد، ۱۴۱۰: ۱۳۰/۱؛ دارقطنی، ۱۴۰۶: ۳۸۵؛ ابن اثیر، ۱۴۰۹: ۴/۴۷۵)؛ "عاقب"، لقب عبدالمسیح و "سید"، لقب ایهم/نهم بوده است. "عاقب"، ریاست نجرانی‌ها را بر عهده داشته؛ به طوری که بی نظر او کاری نمی‌کردند و در رتق و فتق امور به "سید" مراجعه می‌کردند. (ابن اثیر، ۱۴۰۹: ۴/۴۷۵؛ قرطبی، ۱۴۰۵: ۴/۴) بنا بر بررسی‌ها "کوزوقیس" از نمایندگان ناشناخته به شمار می‌آید.

۳. آل عمران: ۶۱

۴. احزاب: ۳۳

وَقَاصُ، عایشه، عبدالله بن عباس، جابر و به نقل از امام باقر (ع) و امام صادق (ع)، از این فضیلت علی (ع) یاد کرده‌اند (قمی، ۱۴۰۴: ۱۰۴/۱؛ کوفی، ۱۴۱۰: ۸۶/۱؛ عیاشی، ۱۳۸۰: ۱۷۷/۱؛ شیخ طوسی، ۱۴۱۴: ۵۶۵/۱؛ شیخ طوسی، بی‌تا: ۴۸۴/۲؛ ابن البیع، ۱۴۱۱: ۱۱۷/۳؛ ابونُعَیم اصبهانی، ۱۴۰۶: ۳۵۴/۱). از آن‌جا که یعقوبی گزارش این رویداد را در منابع حدیثی و تفسیری مطابق گرایش خود یافته آن را عیناً نقل کرده است.

۲. ۹. حدیث ثقلین

یکی از احادیث متواتری که در شأن امام علی (ع) و سایر امامان شیعه (ع) صادر شده، حدیث ثقلین است. یعقوبی ضمن نقل اخبار حجه الوداع (دهم هجری) در دو روایت آورده که رسول خدا گفت: «إِنَّمَا النَّاسُ إِيَّيَ قَرْطُكُمُ وَاَنْتُمْ وَاِرِدَى عَلَى الْحَوْضِ وَاِئِنِّي سَأَلْتُكُمْ حِينَ تَرِدُونَ عَلَيَّ عَنِ الثَّقَلَيْنِ فَاَنْظُرُوا كَيْفَ تَخْلُقُونِي فِيهِمَا، "ای مردم اینک من پیشرو شمایم و شما سر حوض نزد من آید و البته هنگامی که بر من آید درباره دو بار سنگین از شما پرسش خواهم نمود، پس بنگرید که چگونه پس از من با آن دو رفتار می‌کنید" گفتند: ای پیامبر خدا آن دو بار سنگین چیست؟ گفت: الثَّقَلُ الاكْبَرُ كِتَابُ اللَّهِ سَبَبَ طَرَفُهُ بِيَدِ اللَّهِ وَ طَرَفُ بَايْدِكُمْ فَاسْتَمْسِكُوا بِهِ وَ لَا تَضَلُّوا وَ لَا تُبَدِّلُوا وَ عِترتی اهل بیتی، "ثقل اکبر قرآن است، وسیله ای که کناری از آن به دست خدا و کناری به دست‌های شما است، پس بدان چنگ زنید و گمراه نشوید و دگرگونش نسازید؛ دیگر عترت من، خاندان من"» (یعقوبی، ۱۳۷۹: ۱۱۱-۱۱۲).

در منابع تاریخی جز از یعقوبی روایتی در باب این حدیث در دست نیست؛ با این حال منابع حدیثی شیعی و سنی در این که حدیث ثقلین در شأن امامان شیعه (ع) صادر شده اتفاق نظر دارند و آن را به نقل از گروهی از صحابه ثقه (ابن حبان، ۱۳۹۳: ۵۱/۳، ۵۶، ۸۱، ۱۳۱، ۱۳۵، ۱۳۹، ۱۵۰، ۲۰۷، ۲۱۹، ۲۹۱)، مانند ابوذر غفاری (دارقطنی، ۱۴۰۶: ۱۴۰۶/۲)، علی - ع - (شیخ صدوق، ۱۳۹۵: ۲۳۶/۱)، حذیفه بن اُسَید (متقی هندی، ۱۴۰۱: ۸۹/۱)، زید بن ثابت (طبرانی، بی‌تا: ۵/۱۵۴، ۱۶۶، ۱۸۲)، عبدالله بن عباس (متقی هندی، ۱۴۰۱: ۱۸۷/۱)، زید بن ارقم (ترمذی، ۱۳۹۵: ۶۶۳/۵)، ابوسعید خُدَری (شیخ مفید، ۱۴۱۳: ۱۳۵/۱)، جابر (قمی، بی‌تا: ۴۳۴/۱) و به نقل از امام باقر - ع - (قمی، بی‌تا: ۴۳۳/۱) و امام صادق - ع - (کلینی، ۱۴۰۷: ۲۹۴-۲۹۳) روایت کرده‌اند.

انطباق روایت یعقوبی با روایات منابع حدیثی و عدم تعارض آن با دیگر روایات صحت و قوت گزارش یعقوبی را تأیید می‌کند.

۲. ۱۰. امام علی (ع) متصدی غسل و کفن و دفن پیامبر (ص)

درباره تصدی امام علی (ع) در غسل و کفن و دفن پیامبر (یازدهم هجری) دو روایت در تاریخ یعقوبی آمده است. وی در یک روایت علی (ع) را متصدی غسل پیامبر دانسته و در روایتی دیگر علی (ع) و سه تن: عباس بن عبدالمطلب، فضل بن عباس و شقران (غلام پیامبر) را عهده دار دفن پیامبر معرفی کرده است. (یعقوبی، ۱۳۷۹: ۱۱۴/۲)

در منابع تاریخی جز از ابن سعد و ابن عبدالبزّ روایاتی در دست نیست. ابن عبدالبزّ (۱۴۱۲: ۴۸-۴۷) به نقل از محمد بن اسحاق گفته: علی (ع) و چهار تن از صحابه: قُثَم / قُثَم بن عباس، فضل بن عباس، اوس بن خولّی و أسامه بن زید پیامبر را دفن کردند و ابن سعد (۱۴۱۰: ۲۱۱/۲-۲۱۵) درباره متولیان غسل و کفن و دفن پیامبر ۲۲ روایت متفاوت آورده که در روایت دوازدهم وی به نقل از واقدی و با واسطه از سعید بن مسیب آمده: علی (ع) پیامبر را غسل داد و چهار تن: علی (ع)، عباس، فضل و شقران او را کفن کردند (ابن سعد، ۱۴۱۰: ۲۱۴/۲). افزون بر این، منابع حدیثی که پس از یعقوبی نگاشته شده نیز به نقل از امام باقر (ع) و امام صادق (ع) تنها متصدی غسل و دفن پیامبر را علی (ع) دانسته‌اند (شیخ کلینی، ۱۴۰۷: ۴۵۰/۱؛ شیخ مفید، ۱۴۱۳: ۳۱/۱؛ متقی هندی، ۱۴۰۱: ۲۴۹/۷؛ مجلسی، ۱۴۰۳: ۴۹۲/۲۲، ۳۰۳/۷۸). بنا بر بررسی‌ها روایت یعقوبی با روایت دوازدهم ابن سعد هم‌سو است.

به نظر می‌رسد یعقوبی به حکم گرایش شیعی خود، نخست روایتی را انتخاب کرده که متصدی غسل پیامبر را منحصر به علی (ع) دانسته؛ دیگر این که با هدف پر رنگ جلوه دادن منزلت علی (ع)، عهده دار کفن و دفن پیامبر را به وی و سه تن از صحابه نسبت داده و از گزارش بقیه روایات صرف نظر کرده است.

۲. ۱۱. امام علی (ع) متصدی جمع آوری قرآن

امام علی (ع) پس از رحلت رسول خدا (ص) قرآن را جمع آوری کرده (یازدهم هجری) و بر شتری قرار داده و «گفت: هذا القرآن قد جمعتُهُ، "این قرآن است که آن را فراهم ساختم" و آن را به هفت جزء بخش کرده بود... و بعضی گفته‌اند که علی گفت: نُزِلَ القرآنُ علی أربعه أرباعٍ: رُبْعُ فینا و رُبْعُ فی عَدُونَا، و رُبْعُ امثالُ و رُبْعُ محکم و متشابه، "قرآن به چهار بخش نازل شد، ربعی درباره ما و ربعی دربارۀ دشمن ما و ربعی مثلها و ربعی محکم و متشابه"». (یعقوبی، ۱۳۷۹: ۱۳۵/۲-۱۳۶)

قدیمی‌ترین اثر حدیثی و تاریخی که از موضوع گردآوری قرآن به دست علی (ع) یاد کرده، کتاب منسوب به سلیم بن قیس هلالی کوفی (د. ۷۶ هـ) است و در دیگر منابع تاریخی جز از ابن سعد (۱۴۱۰: ۲۵۷/۲-۲۵۸) روایتی در باب این موضوع در دست نیست. وی دلیل تأخیر امام را در بیعت با ابوبکر گردآوری قرآن دانسته است. منابع رجال شیعی، سلیم بن قیس را از اصحاب خاص و ثقة علی (ع)، حسنین (ع)، امام سجاد (ع) و امام باقر

(ع) دانسته‌اند. (برقی، ۱۳۴۲: ۴، ۷، ۸، ۹؛ کشی، بی‌تا: ۳۲۲/۱) هلالی (۱۴۰۵: ۱۸۱، ۲۰۲، ۲۱۶، ۳۶۹) در چند روایت به مصحف علی (ع) و ویژگی‌های آن اشاره کرده و این خبر را از چند تن از صحابه: علی (ع)، ابوذر غفاری، مقداد و سلمان نیز روایت کرده است. افزون بر این، منابع حدیثی و تفسیری شیعی و سنی نیز از مصحف علی (ع) یاد کرده‌اند. (مقاتل بن سلیمان، ۱۴۲۲: ۱۱/۵؛ ابن ضُرَیس، ۱۴۰۸: ۳۰۶؛ سجستانی، ۱۴۲۳: ۵۹؛ ابن جُزّی، ۱۴۱۶: ۱۲/۱؛ سیوطی، ۱۳۹۴: ۲۰۴/۱؛ آل غازی، ۱۳۸۲: ۴/۱) قمی (بی‌تا: ۲۱۳/۱) به نقل از امام باقر (ع)، شیخ کلینی (۱۴۰۷: ۶۳۳/۲) به نقل از امام صادق (ع)، شیخ صدوق (بی‌تا: ۷۳) ضمن نقل احادیث توحید و نفی تشبیه به نقل از جابر بن یزید جُعی^۱ و با واسطه از علی (ع) و ابن شهر آشوب (۱۳۷۹: ۴۱/۲-۴۰) به نقل از عبدالله بن عباس، از جمع آوری قرآن به ترتیب نزول آیات (۷ یا ۹ روزه و به قولی ۶ ماهه) به دست علی (ع) سخن گفته‌اند. در خور ذکر است که برخی از منابع به باز پس دادن مصحف علی (ع) از سوی صحابه اشاره کرده‌اند (شیخ مفید، ۱۴۱۴: ۷۹/۱؛ فیض کاشانی، بی‌تا: ۴۰/۱؛ خوبی، بی‌تا: ۲۲۲). بنا بر بررسی‌ها روایت یعقوبی با روایات همه منابع هم‌سو است.

گزارش آثار تاریخی، حدیثی و تفسیری به جهت وثاقت راویان معتبر است، از این روی، به احتمال قریب به یقین یعقوبی با اعتماد به وثاقت راویان و هم‌سویی روایت آنان با گرایش شیعی خود، نخست این روایت را به دیگر روایات افزوده؛ دیگر این که به منظور پر رنگ جلوه دادن جایگاه شایسته علی (ع) در بین صحابه از ردّ مصحف علی (ع) سخن نگفته است.

۲. ۱۲. ذکر فضایل امام علی (ع) در سقیفه

در باب ذکر فضایل امام علی (ع) در سقیفه (یازدهم هجری) شش روایت در تاریخ یعقوبی آمده که در نقل همه این اخبار ماجرا را به نفع علی (ع) بازگو کرده و او را شایسته‌ترین جانشین برای پیامبر معرفی کرده است. در روایت نخست، عبدالرحمن بن عوف (د. ۳۲ هـ) در جمع مهاجرین و انصار به برتری ابوبکر، عمر و علی (ع) اقرار کرده است. در روایت دوم آمده: «منذربن ارقم بیا خاست و گفت: برتری کسانی را که نام بردی انکار نمی‌کنیم و راستی در میان ایشان مردی است که اگر این امر را خواستار می‌شد، هیچکس با او به نزاع بر نمی‌خاست. و مقصود او علی بن ابی طالب بود...». در روایت سوم گفته: «براء بن عازب در خانه [های] بنی هاشم را کوبید و گفت: ای گروه بنی هاشم با ابوبکر بیعت شد. پس بعضی از ایشان گفتند: با اینکه ما به محمد سزاوارتریم، مسلمانان با نبودن ما کاری انجام نمی‌دهند. عباس گفت: به پروردگار کعبه سوگند که آن را انجام دادند، و

۱. جابر بن یزید جُعی (د. ۱۲۸ هـ) از اصحاب ثقه امام باقر (ع) و امام صادق (ع) به شمار است. (برقی، ۱۳۴۲: ۹، ۱۶؛ کشی، بی‌تا: ۴۳۶/۲).

مهاجران و انصار درباره علی شک نمی داشتند. پس چون از خانه بیرون آمدند، فضل بن عباس که زبان قریش بود گفت: ای گروه قریش با اینکه اهل خلافت ماییم نه شما، و سرور ما از شما بدان سزاوارتر است، با شبهه کاری خلافت برای شما راست نگردد». و در ادامه همین روایت، عتبّه بن ابی لهب در شعر خود، علی (ع) را داناترین فرد به قرآن و نخستین مسلمان دانسته و به رحلت پیامبر در آغوش وی و همکاری جبرئیل با او در غسل و دفن پیامبر اشاره کرده و نهایتاً علی (ع) را کامل ترین فرد در نیکی ها معرفی کرده است. در روایت پنجم ضمن نقل اخبار بیعت با ابوبکر آمده: ابوسفیان بن حرب از بیعت با ابوبکر امتناع کرد و گفت: «ای بنی عبدمناف آیا راضی شدید که دیگری بر سر شما زمامداری کند؟ و به علی بن ابی طالب گفت: دست خود را پیش آر تا با تو بیعت کنم و نیز فراهم کردن قصی به عهده من». و در ادامه ابوسفیان بن حرب در شعر خود، بنی هاشم و از میان آن ها علی (ع) را لایق زمامداری دانسته و ضمن بیان این که قصی پشتیبان علی (ع) است و حق او پایمال شدنی نیست، بر شایستگی علی (ع) تأکید کرده است و در پایان گزارشی از تمایل خالد بن سعید بن عاص به بیعت با علی (ع) و اقرار وی به شایستگی علی (ع) آمده است. (یعقوبی، ۱۳۷۹: ۱۲۳/۲-۱۲۴، ۱۲۶)

در منابع دیگر، جز واقعی (۱۴۱۰: ۴۴)، روایتی مانند روایت نخست در دست نیست. او ضمن بیان اخبار سقیفه روایت کرده که عبدالرحمن بن عوف در جمع مهاجرین و انصار به برتری ابوبکر، عمر، عثمان و ابوعبیده جراح اقرار کرده است. بر پایه این گزارش، یعقوبی روایت نخست را در هواداری از علی (ع) بر ساخته است. بنا بر بررسی ها به نظر می رسد یعقوبی روایت دوم را از منابعی ناشناخته اخذ کرده باشد؛ زیرا گزارشی که او از سخنان منذر بن ارقم در جهت شایستگی علی (ع) آورده، در منابع دیگر یافت نمی شود.

در باب روایت سوم جز سه روایت در دست نیست: یکی از جوهری (بی تا: ۴۶/۱) به نقل از عمر بن شُبّه و با واسطه از ابوسعید خُدّری که گفته: پس از بیعت با ابوبکر، براء بن عازب خبر بیعت را به اطلاع بنی هاشم رساند؛ سپس عباس خطاب به مهاجرین و انصار عبارت «تَرَبَّتْ أَيْدِيكُمْ إِلَى آخِرِ الدَّهْرِ»^۱ را به کار برده و گفته: «اگر به شما دستور فرمانبرداری دادم، با من مخالفت کنید» و دیگری از ابن ابی الحدید (۱۴۰۴: ۲۱/۶) و علامه امینی (بی تا: ۹۳/۷) به نقل از محمد بن اسحاق که گفته اند: فضل بن عباس گفت: «ای گروه قریش با این که اهل خلافت ماییم نه شما، و سرور ما از شما بدان سزاوارتر است و مهاجرین و انصار درباره علی شک نمی داشتند». بر پایه این گزارش ها و با توجه به وثاقت عمر بن شُبّه^۲ و محمد به اسحاق، به نظر می رسد یعقوبی احتمالاً به دلیل گرایش شیعی و به منظور تأکید بر شایستگی علی (ع) در امر خلافت به روایات فوق بسنده کرده و از نقل عبارت نفرین آمیز (تَرَبَّتْ أَيْدِيكُمْ ...) عباس در باب مهاجرین و انصار صرف نظر کرده است.

۱. دست هایمان تا پایان روزگار بر خاک باد.

۲. عمر بن شُبّه معروف به نُمیری (د. ۲۶۲ هـ) ادیب، شاعر و محدث بصری است. وی را از جمله ثقات دانسته اند (ذهبی، ۱۴۲۷: ۶۷/۱۰).

در باب روایت چهارم سه روایت در دست است. ابن عبدالبزّ (۱۴۱۲: ۱۱۳۳/۳)، ابن اثیر (۱۴۰۹: ۶۲۱/۳) و ابن ابی الحدید (۱۴۰۴: ۲۱/۶) به نقل از راویان ناشناخته‌ای از فضایل علی (ع) در شعر عتبه بن ابی لهب یاد کرده‌اند؛ اما در این باره که این شعر از عتبه بن ابی لهب بوده یا فضل بن عباس بن عتبه بن ابی لهب اختلاف نظر دارند. از آن‌جا که منبع یعقوبی در این روایت مشخص نیست و گزارش آثاری که پس از یعقوبی نگاشته شده نیز به جهت ناشناس بودنِ راوی آن‌ها ضعیف به شمار می‌آید، صدور حکم قطعی در صحت یا سقم یا مجعول بودن روایت یعقوبی دشوار است.

روایت یعقوبی درباره تمایل ابوسفیان بن حرب به بیعت با علی (ع) و تأکید او بر شایستگی علی (ع) در امر خلافت با روایات دیگر منابع متفاوت است. بلاذری (۱۹۷۴: ۵۸۸/۱) دو روایت متشابه آورده است. در یک روایت به نقل از محمد بن سعد و با واسطه از محمد بن منکدر و در روایتی دیگر به نقل از مدائنی و با واسطه از علی (ع) آمده: زمانی که ابوبکر به خلافت رسید، ابوسفیان از علی (ع) خواست که علیه او قیام کند و به نشانه اعتراض به علی (ع) گفت: «آیا راضی شدید که پسر ابی قحافه بر شما زمامداری کند؟ به خدا قسم اگر بخواهی مدینه را پر از سواره و پیاده می‌کنم». علی (ع) پاسخ داد: «ای ابوسفیان مدتی طولانی است که با اسلام و اهل آن دشمنی داری؛ اما نتوانسته‌ای به آن ضربه بزنی، ما ابوبکر را برای خلافت اهل می‌دانیم». طبری (۱۳۸۷: ۲۰۹/۳) نیز دو روایت کمابیش متفاوت گزارش کرده: در روایت نخست به نقل از حماد بن سلمه آمده: زمانی که ابوبکر به خلافت رسید، ابوسفیان به بنی عبدمناف گفت: «ابوبکر را با شما چه کار؟ دو ضعیف زبون، علی و عباس کجایند؟» و در روایتی دیگر به نقل از هشام بن سائب کلبی آمده: ابوسفیان پس از بیعت مردم با ابوبکر، به علی (ع) و عباس گفته: «شما دو ذلیل و زبونید». بنا بر بررسی‌ها به نظر می‌رسد روایت یعقوبی با روایت جوهری (بی‌تا: ۴۲/۱) هم‌سو بوده باشد. در صورتی که روایت جوهری را منبع یعقوبی تلقی کنیم، جوهری از هشام بن سائب کلبی و با واسطه از عبدالله بن عباس نقل کرده که ابوسفیان آمادگی خود را برای بیعت با علی (ع) نشان داده (أَبْطُ يَدَكُ أَبَايُكُ) و راضی کردن بنی عبد مناف را تضمین کرده بوده است.

بررسی‌ها نشان می‌دهد که ابومنذر هشام بن محمد بن سائب کلبی (د. ۲۰۴ یا ۲۰۶ هـ) اخباری و نسب شناس شیعی است که در کوفه زاده شد و در همانجا درگذشت. (خطیب بغدادی، ۱۴۱۷: ۴۵/۱۴-۴۶؛ یاقوت حموی، ۱۹۹۳: ۲۷۹۹/۶) منابع رجالی شیعی وی را از اصحاب امام صادق (ع) دانسته (نجاشی، ۱۳۶۵: ۳۴۳؛ خویی، ۱۴۱۳: ۳۶۶/۲۰) و منابع رجالی سنی و کتب تراجم وی را به دلیل پایبندیش به روش‌های تاریخی و نیز به دلیل گرایش‌های شیعی او «ضعیف»، «متروک الحدیث»^۱ و «رافضی غیر ثقه» به شمار آورده‌اند.

۱. به راویانی اطلاق می‌شود که به دروغ‌گویی و جعل حدیث متهم شده و یا به سبب دیگری جرح شده‌اند. (ابن الصلاح، ۱۴۲۳: ۲۴۶؛ ابو شهیه، بی‌تا:

(ندیم، بی تا: ۱۶۱-۱۶۴؛ خطیب بغدادی، ۱۴۱۷: ۴۵/۱۴-۴۶؛ ذهبی، بی تا: ۷۱۱/۲) به نظر می رسد یعقوبی با گرایش شیعی و به منظور پررنگ جلوه دادن شایستگی علی (ع) برای خلافت، نخست روایت جوهری را نقل کرده و به منظور تأکید بر حقانیت علی (ع) شعر ابوسفیان را هم به روایت او افزوده باشد.

در باب روایت ششم چهار روایت در دست است. جوهری (بی تا: ۵۲/۱-۵۳) به نقل از عمر بن شبّه، طبری (۱۳۸۷: ۳۸۸/۳) در دو روایت، در یک روایت به نقل از امام باقر (ع) و در روایتی دیگر به مکاتبه از هناد بن سَریّ، از تأخیر (۱ یا ۲ ماهه) خالد بن سعید بن عاص در بیعت با ابوبکر یاد کرده اند. بنا بر بررسی ها به نظر می رسد روایت یعقوبی با روایت بلاذری (۱۹۷۴: ۵۸۴/۱) هم سو بوده باشد. اگر روایت بلاذری را منبعی مستقل بدانیم، بلاذری از مدائنی^۱ و با واسطه از صالح بن کیسان نقل کرده که خالد بن سعید بن عاص پس از رحلت پیامبر به نزد علی (ع) و عثمان آمده و به برتری این دو در امر خلافت اقرار کرده است (أَتَمَّا الشَّعَاؤُ دُونَ الدِّثَارِ)^۲. چنان که دانسته است یعقوبی به حکم گرایش شیعی خود، تنها آن بخش از روایت بلاذری را به نقل از مدائنی آورده که به برتری علی (ع) اشاره داشته و نام عثمان را حذف کرده تا شایستگی علی (ع) بیش از پیش نمایان شود.

۲. ۱۳. فضایل امام علی (ع) از زبان حسان بن ثابت

«خداى كه پاداش بدست او است، ابوالحسن را از ما پاداش نيك دهد و كيست مانند ابوالحسن؟ به آنچه تو اهل آن هستى بر قريش پيشى گرتى، پس سينهات گشاده و دلت آزموده است. مردانى سربلند از قريش مقام تو را آرزو كردند، اما لاغرى از فريهى به دور است؛ و تو در هر منزلى از اسلام بمنزله طرف نيرومند ريسمانى، و از لؤى بن غالب اميدوارى به تو بوده است، هم براى آنچه از او به انجام رسيده و هم براى آنچه هنوز انجام نيافته است. پيامبر خدا را در ميان ما حفظ كردى و وصيت او به تو است و كه از تو به او سزاوارتر است، كه و كه؟ آيا در برادرى، برادر او و نيز وصى او و داناترين فهر به كتاب و سنتها نيستى؟» (يعقوبى، ۱۳۷۹: ۱۲۸/۲).

در اين روايت حسان بن ثابت از پنج مورد از فضایل علی (ع) یاد کرده است: ۱. فَصْدُرُكَ مشروح؛ سينهات گشاده که به آیه «أَقَمْنِ شَرَحَ اللَّهِ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ فَهُوَ عَلَى نُورٍ مِنْ رَبِّهِ»^۳، ۲. قَلْبُكَ مَمْتَحَنٌ؛ دلت آزموده که به

۱. ابوالحسن علی بن محمد بن عبدالله بن ابی سیف معروف به مدائنی (د. ۲۲۵ هـ) از اخباریان مشهور و از ثقات به شمار است. (ابن قتیبه، ۱۹۹۲: ۵۳۸؛ خطیب بغدادی، ۱۴۱۷: ۵۵/۱۲).

۲. شما لباس تن ما هستید نه لباس رو/ به کنایه چسبیده به ما هستید.

۳. زمر: ۲۲.

حدیث «إِنَّهُ امْتَحَنَ اللَّهُ قَلْبَهُ لِلإِيمَانِ» (نسائی، ۱۴۲۱: ۶۸-۶۹؛ طبرسی، ۱۴۱۷: ۳۷۳/۱)، ۳. أَلَسْتُ أَخَاهُ فِي الْإِخْوَةِ؛ أَيَا فِي بَرَادَرِي بَرَادَرٍ أَوْ نَيْسَتِي كَمَا فِي حَدِيثِ بَرَادَرِي «أَنْتَ أَخِي فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ» (ابن مغالزی، ۱۴۲۴: ۸۹/۱)، ۴. أَلَسْتُ وَصِيَّهُ؛ أَيَا وَصِيٍّ أَوْ نَيْسَتِي كَمَا فِي حَدِيثِ وَصَايَةِ عَلِيٍّ (ع) «لِكُلِّ نَبِيٍّ وَصِيٌّ وَوَارِثٌ إِنَّ عَلِيًّا وَصِيٌّ وَوَارِثِي» (ابن شهر آشوب، ۱۳۷۹: ۲۶۴/۲؛ ابن حنبل، ۱۴۰۳: ۶۱۵/۲) و ۵. أَلَسْتُ أَعْلَمَ فَهْرٍ بِالْكِتَابِ وَبِالسُّنَنِ؛ أَيَا دَانَاتَرِينَ فَرْدٍ بِكِتَابِ وَسُنَنِهَا نَيْسَتِي كَمَا فِي حَدِيثِ عِلْمِ عَلِيٍّ (ع) نَظِيرُ «أَعْلَمُ أُمْتِي مِنْ بَعْدِي عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ» (ابن شهر آشوب، ۱۳۷۹: ۴۷/۳؛ متقی هندی، ۱۴۰۱: ۶۱۴/۱۱) اشاره دارد.

منابع تفسیری شیعی و سنی در این که «أَقَمَنَ شَرَحَ اللَّهُ صَدْرَهُ لِلإِسْلَامِ» در شأن علی (ع) نازل شده یا علی (ع) و حمزه اختلاف نظر دارند (قمی، ۱۴۰۴: ۲۴۸/۲؛ واحدی نیسابوری، ۱۴۱۱: ۳۸۳/۱) و آیه را به نقل از عطاء^۱ درباره این دو روایت کرده‌اند. منابع حدیثی شیعی و سنی برآنند که حدیث «إِنَّهُ قَدْ امْتَحَنَ اللَّهُ قَلْبَهُ لِلإِيمَانِ» به نقل از علی (ع) درباره خودش در روز صلح حدیبیه نازل شده (نسائی، ۱۴۲۱: ۶۸-۶۹؛ بیهقی، ۱۴۲۰: ۳۷؛ شیخ مفید، ۱۴۱۳: ۲۷۰-۲۷۱؛ طبرسی، ۱۴۱۷: ۳۷۳/۱) و در منابع حدیثی شیعی و سنی و کتب تراجم سه حدیث دیگر اعم از احادیث برادری، وصایت و علم علی (ع) - به ترتیب از راویانی که بیشترین سهم را در روایت احادیث داشته‌اند - به نقل از یکی از صحابه ثقه (ابن حبان، ۱۳۹۳: ۵/۳، ۲۹، ۵۶، ۸۰، ۱۵۱، ۲۰۷، ۲۰۸، ۲۰۹، ۳۲۳، ۳۹۲)، مانند علی - ع - (شیخ صدوق، بی تا: ۱۱۶/۱)، عبدالله بن عمر (ابن مغالزی، ۱۴۲۴: ۸۹/۱)، عبدالله بن عباس (جوینی، ۱۴۰۰: ۹۷-۹۸)، بُزَیْدَةُ بْنُ حُصَيْبٍ (ابن عساکر، ۱۴۱۵: ۳۹۲/۴۲)، سلمان فارسی (طبرانی، بی تا: ۲۲۲/۶)، جابر (طبری، ۱۴۱۳: ۹۰/۱)، انس بن مالک (طبری، ۱۴۲۸: ۳۰۷/۱)، عایشه (ابن حنبل، ۱۴۰۳: ۶۱۵/۲)، مَعْقِلُ بْنُ يَسَارٍ (طبری، ۱۴۲۸: ۳۸۱/۳)، حُذَيْفَةُ بْنُ يَمَانَ (طبری، بی تا: ۳۸۶/۱)، ابوذر غفاری (ابن اثیر، ۱۴۰۹: ۴۶۹/۱)، عبدالله بن مسعود (متقی هندی، ۱۴۰۱: ۶۱۵/۱۱)، عمر بن خطاب (ابن شهر آشوب، ۱۳۷۹: ۳۲/۲) و ابو سعید خُدَری (ابن شهر آشوب: ۳۳/۱) روایت شده است.

گزارش آثار حدیثی و تفسیری به جهت وثاقت راویان معتبر است، از این روی، به احتمال قریب به یقین یعقوبی با اعتماد به وثاقت راویان و هم‌سویی روایت آنان با گرایش شیعی اش، این روایت را به دیگر روایات افزوده تا فضایل علی (ع) نمایان تر شود.

۱. عطاء بن ابی رباح (د. ۱۱۴ یا ۱۱۵ هـ) از تابعینی است که در یمن زاده شد و در مکه پرورش یافت. وی را از جمله ثقات دانسته‌اند. (ابن سعد، ۱۴۱۰: ۲۲-۲۰/۶)

۳. نتیجه گیری

از آنچه در این پژوهش بازتاب یافته، به نتایج ذیل دست می‌یابیم:

۱. یعقوبی موضوعات مربوط به فضایل علی (ع) را در ۱۳ موضوع و در ۲۷ روایت گزارش کرده که تنها در یک روایت به منبع خود اشاره کرده است.
۲. با بررسی دیگر منابع و سی و نه تن از منابع او (واقدی، محمد بن اسحاق، ابوکریب، و...) آشکار می‌شود که وکیع بن جراح (د. ۱۹۷ هـ) گرایش‌های شیعی داشته و سلیم بن قیس هلالی (د. ۷۶ هـ)، جابر بن یزید بن جعفی (د. ۱۲۸ هـ) و هشام بن سائب کلبی (د. ۲۰۴ یا ۲۰۶ هـ) از راویان شیعی به شمار می‌آیند.
۳. منابع دست اول (بُزیده بن حُصیب، عبدالله بن مسعود، علی (ع)، و...) و از میان آن‌ها عبدالله بن عباس (د. ۶۸ هـ) از مشایخ با واسطه یعقوبی، بیشترین مقدار روایات را به خود اختصاص داده‌اند.
۴. یعقوبی در ماجرای مباحله، حدیث ثقلین و تصدی علی (ع) در جمع آوری قرآن افزون بر منابع دست اول، از امام باقر (ع) و امام صادق (ع) نیز روایت کرده است.
۵. به رغم آن‌که یعقوبی در هواداری از شیعه و در جهت پررنگ جلوه دادن جایگاه شایسته علی (ع) به موضوع اعطای رایت در غزوه خیبر اشاره دارد؛ اما از بیان ناکامی شیخین در گشودن قلعه قموص غفلت کرده و یا از روایات او حذف شده است.
۶. روایات یعقوبی در باب تقدّم اسلام علی ع (جز یک روایت)، فداکاری در ليله المبيت، ازدواج علی (ع) با حضرت زهرا (س) به امر خدا، کتابت صلح حدیبیه، اعطای رایت در غزوه خیبر، ذکر فضیلت علی (ع) در غزوه بنی جذیمه، برائت از مشرکین، مباحله، حدیث ثقلین، تصدی علی (ع) در غسل و کفن و دفن پیامبر (ص)، تصدی علی (ع) در جمع آوری قرآن، ذکر فضایل علی (ع) در سقیفه (جز ۴ روایت) و فضایل علی (ع) از زبان حسان بن ثابت هم‌سو با سایر منابع و معتبر است؛ با این تفاوت که یعقوبی به حکم گرایش شیعی خود و به منظور پر رنگ جلوه دادن منزلت علی (ع) و یا عدم دسترسی به منابع دیگر بخش‌های مطلوب خود را از روایات برگزیده و نقل کرده است.
۷. به روایات یعقوبی در باب تقدّم اسلام علی (ع) به نقل از عمرو بن عبّسه سلمی، مکالمه خدا با جبرئیل و میکائیل و ستایش علی (ع) از سوی جبرئیل در ماجرای ليله المبيت، روایات دالّ بر شایستگی علی (ع) در سقیفه (روایات نخست، دوم، چهارم و پنجم)، به دلایل ناشناس بودن منبع او، مغایرت با سایر منابع و یا دلایل ناشناخته دیگر، نمی‌توان اطمینان یافت و صدور حکم قطعی در صحت یا سقم یا مجعول بودن روایات دشوار است.

منابع

۱. قرآن کریم
۲. آل غازی، عبدالقادر (۱۳۸۲) بیان المعانی، دمشق: مطبعة الترقی.
۳. آیتی، محمد ابراهیم (۱۳۷۴) تاریخ یعقوبی، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
۴. ابن ابی الحدید، عبدالحمید بن هبه الله (۱۴۰۴) شرح نهج البلاغة، قم: مکتبه آیه الله المرعشی النجفی.
۵. ابن اثیر، ابوالحسن عزالدین (۱۴۰۹) اسدالغایه فی معرفه الصحابه، بیروت: دارالفکر.
۶. ابن البیع، ابوعبدالله حاکم بن محمد (۱۴۱۱) المستدرک علی الصحیحین، تحقیق مصطفی عبدالقادر عطا، بیروت: دارالکتب العلمیه.
۷. ابن جُزّی، ابوالقاسم محمد بن احمد (۱۴۱۶) التسهیل لعلوم التنزیل، تحقیق عبدالله الخالدي، بیروت: شرکه دارالارقم بن ابی الارقم.
۸. ابن خطیب رازی، فخرالدین محمد (۱۴۲۰) التفسیر الکبیر، بیروت: دار احیاء التراث العربی.
۹. ابن حبان، ابوحاتم بُستی (۱۳۹۳) الثقات، حیدرآباد دکن: دایره المعارف العثمانیه.
۱۰. ابن حجر، احمد بن علی عسقلانی (۱۳۲۵) تهذیب التهذیب، بیروت: دارصادر.
۱۱. (بی تا) الاصابه فی تمییز الصحابه، تحقیق عادل احمد الموجود، مقدمه عبدالفتاح ابوسنه و محمد عبدالمنعم بری.
۱۲. ابن حنبل، ابوعبدالله شیبانی (۱۴۰۳) فضائل الصحابه، تحقیق وصی الله محمد عباس، بیروت: مؤسسه الرساله.
۱۳. ابن سعد، محمد (۱۴۱۰) الطبقات الکبری، تحقیق محمد عبدالقادر عطا، بیروت: دارالکتب العلمیه.
۱۴. ابن شهر آشوب، مناقب آل ابی طالب (۱۳۷۹) تحقیق و تصحیح محمد حسین آشتیانی و هاشم رسولی، قم: علامه.
۱۵. ابن الصلاح، عثمان بن عبدالرحمان (۱۴۲۳) معرفه انواع علوم الحدیث، بیروت: دارالکتب العلمیه.
۱۶. ابن ضُرَیْس، ابوعبدالله محمد بن ایوب (۱۴۰۸)، فضائل القرآن و ما انزل من القرآن بمکه و ما انزل بالمدينه، تحقیق غزوه بدیر، دمشق: دارالفکر.
۱۷. ابن عبدالبر، یوسف بن عبدالله (۱۴۱۲) الاستیعاب فی معرفه الاصحاب، تحقیق علی محمد بجاوی، بیروت: دارالجليل.
۱۸. ابن عساکر، ابوالقاسم علی (۱۴۱۵) تاریخ دمشق، تحقیق عمرو بن غرامه العمری، قم: دارالفکر.
۱۹. ابن قتیبه، ابوعبدالله محمد (۱۹۹۲) المعارف، تحقیق ثروت عکاشة، قاهره: الهيئه المصريه العامه الكتاب.

۲۰. ابن هشام، عبدالملک جمیری (بی تا) السیره النبویه، تحقیق مصطفی السقاء ابراهیم الیاری و عبدالحفیظ شلبي، بیروت: دارالمعرفه.
۲۱. ابن مغازلی، ابوالحسن علی بن محمد (۱۴۲۴) مناقب امیرالمؤمنین علی بن ابی طالب، تحقیق ابو عبد الرحمن ترکی بن عبدالله الوادعی، صنعاء: دارالآثار.
۲۲. ابوحاتم، حنظلی رازی (۱۲۷۱) الجرح والتعديل، بیروت: دار احیاء التراث العربی.
۲۳. ابوشهته، محمد بن سؤیلک (بی تا) الوسیط فی علوم و مصطلح الحديث، دارالفکر العربی.
۲۴. ابونعیم اصبهانی، احمد بن اسحاق (۱۴۰۶) دلائل النبوه لأبی نعیم الاصبهانی، تحقیق محمد رواس قلعه جی، عبدالله عباس، بیروت: دار النفائس.
۲۵. برقی، احمد بن محمد (۱۳۴۲) الرجال، تهران: دانشگاه تهران.
۲۶. بلاذری، احمد بن یحیی (۱۹۷۴ م) أنساب الأشراف، تحقیق محمد باقر محمودی، بیروت: مؤسسه الاعلامی للمطبوعات.
۲۷. بیهقی، ابوبکر (۱۴۲۱) السنن الکبری، تحقیق حسن عبدالمنعم شلبي، مقدمه عبدالله بن عبدالمحسن الترمذی، بیروت: الرساله.
۲۸. بیهقی، ابراهیم بن محمد (۱۴۲۰) المحاسن و المساوی، حاشیه عدنان علی، بیروت: دارالکتب العلمیه منشورات محمد علی بیضون.
۲۹. ترمذی، محمد بن عیسی (۱۳۹۵) سنن الترمذی، تحقیق و تعلیق احمد محمد شاکر، محمد فؤاد عبدالباقی و ابراهیم عطوه، مصر: شرکه مکتبه و مطبعه مصطفی البابي الحلبي.
۳۰. ثعالبی، عبدالملک بن محمد (۱۴۱۳) یتیمه الذهر فی محاسن اهل العصر، تحقیق مفید محمد قمحیه، بیروت، لبنان: دارالکتب العلمیه.
۳۱. ثعلبی، ابواسحاق احمد بن محمد (۱۴۲۲) الكشف و البیان عن تفسیر القرآن، تحقیق امام ابی محمد بن عاشور، بیروت: دار احیاء التراث العربی.
۳۲. جوهری، ابوبکر احمد بن عبدالعزیز (بی تا) السقیفه و الفدک، رواية عزالدین عبدالحمید ابی الحدید المعتزلی، مقدمه و تحقیق محمد هادی امینی، تهران: مکتبه النینوی الحدیثه.
۳۳. جوینی، ابراهیم بن محمد حموی (۱۴۰۰) فرائد السمطين، بیروت: مؤسسه المحمودی.
۳۴. خطیب بغدادی، احمد بن علی (۱۴۱۷) تاریخ بغداد، تحقیق مصطفی عبدالقادر عطا، بیروت: دارالکتب العلمیه.
۳۵. خویی، ابوالقاسم (بی تا) البیان فی تفسیر القرآن، قم: دارالزهراء.
۳۶. (۱۴۱۳) معجم رجال الحديث و تفصیل طبقات الرواه.
۳۷. دارقطنی، ابوالحسن علی بن دینار (۱۴۰۶) المؤلف و المختلف، تحقیق موفق بن عبدالله بن عبدالقادر، بیروت: دارالغرب الاسلامی.

۳۸. ذهبی، ابوعبدالله شمس الدین (بی‌تا) المغنی فی الضعفاء، تحقیق نورالدین عتر.
۳۹. (۱۴۲۷) سیر اعلام النبلاء، قاهره: دارالحديث.
۴۰. ریاحی، محمد حسین، «علل وسعت اخبار و فضایل امام علی بن ابی طالب (ع) در "تاریخ یعقوبی"»، اخلاق، ش ۴ و ۵، زمستان ۱۳۷۹ و بهار ۱۳۸۰، ۱۲۶-۱۳۷.
۴۱. زرکلی، خیرالدین (۱۹۸۹م) الاعلام (قاموس تراجم لأشهر الرجال و النساء من العرب و المستعربین و المستشرقین)، بیروت، لبنان: دارالعلم للملایین.
۴۲. سجادی، صادق و عالم زاده، هادی (۱۳۸۲) تاریخ‌نگاری در اسلام، تهران: سمت.
۴۳. سجستانی، ابوبکر بن ابی داود (۱۴۲۳) کتاب المصاحف، قاهره: الفاروق الحديثه للطباعة و النشر.
۴۴. سیوطی، جلال الدین (۱۳۹۴) الاتقان فی علوم القرآن، تحقیق محمد ابوالفضل ابراهیم، قاهره: الهمیئه المصریه العامه الکتاب.
۴۵. شیخ صدوق، ابوجعفر محمد بن علی (بی‌تا) عیون اخبار الرضا، تحقیق و تعلیق علامه شیخ حسین الاعلمی، بیروت: مؤسسه الاعلمی للمطبوعات.
۴۶. (۱۳۶۲) الخصال، تحقیق و تصحیح علی‌اکبر غفاری، قم: جامعه مدرسین.
۴۷. (۱۳۹۵) کمال الدین و تمام النعمه، تحقیق و تصحیح علی‌اکبر غفاری، تهران: اسلامیه.
۴۸. (بی‌تا) الامالی، تحقیق قسم الدراسات الاسلامیه، مؤسسه البعثه.
۴۹. شیخ طوسی، محمد بن حسن (۱۴۱۴) الامالی، تحقیق و تصحیح مؤسسه البعثه، قم: دار الثقافه.
۵۰. (بی‌تا) التبیان فی تفسیر القرآن، بیروت: احیاء التراث العربی.
۵۱. شیخ کلینی، محمد بن یعقوب (۱۴۰۷) الکافی، تحقیق و تصحیح علی‌اکبر غفاری و محمد آخوندی، تهران: دارالکتب الاسلامیه.
۵۲. شیخ مفید، محمد بن محمد (۱۴۱۳) الارشاد فی معرفه حجج الله علی العباد، تحقیق و تصحیح مؤسسه آل البيت، قم: کنگره شیخ مفید.
۵۳. (۱۴۱۴) اوائل المقالات فی المذاهب و المختارات، قم: دارالمفید.
۵۴. طبرانی، ابوالقاسم سلیمان بن احمد (بی‌تا) المعجم الکبیر، تحقیق حمدی بن عبدالمجید السلفی، قاهره: مکتبه ابن تیمیہ.
۵۵. طبرسی، فضل بن حسن (۱۴۱۷) إعلام الوری بأعلام الهدی، تحقیق و تصحیح مؤسسه آل البيت، قم: آل البيت.
۵۶. (بی‌تا) مجمع البیان فی تفسیر القرآن، دارالمعرفه.

۵۷. طبری صغیر، محمد بن جریر (۱۴۱۳) دلائل الامامه، تحقیق و تصحیح قسم الدراسات الاسلامیه مؤسسه البعثه، قم: بعثت..
۵۸. طبری، محب‌الدین (۱۴۲۸) ذخائر العقبی فی مناقب ذوی القربی، قم: مؤسسه دارالکتاب الاسلامی.
۵۹. (بی‌تا) الرياض النضره فی مناقب العشره، بیروت: دارالکتب العلمیه.
۶۰. طبری، محمد بن جریر (۱۳۸۷) تاریخ الأمم و الملوک، تحقیق محمد ابوالفضل ابراهیم، بیروت: دارالتراث.
۶۱. طیبی، محمد، «تاریخ‌نگاری یعقوبی سیری در روش و درونمایه»، معرفت، ش ۷۷، اردیبهشت ۱۳۸۳، ۷۵-۷۸.
۶۲. عجلی کوفی، ابوالحسن احمد بن عبدالله (۱۴۰۵) تاریخ الثقات، الطبعة الاولى.
۶۳. علامه امینی، عبدالحسین احمد (بی‌تا) الغدير فی الكتاب و السنه و الادب، بیروت: مؤسسه الاعلمی للمطبوعات.
۶۴. عیاشی، محمد بن مسعود (۱۳۸۰) تفسیر العیاشی، تحقیق و تصحیح سیدهاشم رسولی محلاتی، تهران: مطبعه العلمیه.
۶۵. فیروزآبادی، مرتضی (۱۴۲۴) فضائل الخمسه من الصحاح الستة، منشورات فیروزآبادی.
۶۶. فیض کاشانی، ملا محسن (بی‌تا) التفسیر الصافی، تصحیح و مقدمه علامه حسین الاعلمی، تهران: منشورات مکتبه الصدر.
۶۷. قرطبی، شمس‌الدین (۱۴۰۵) تفسیر القرطبی، تحقیق ابواسحاق ابراهیم اطفیش، بیروت: دار احیاء التراث العربی.
۶۸. قمی، علی بن ابراهیم (۱۴۰۴) تفسیر القمی، تحقیق و تصحیح طیب موسوی جزائری، قم: دارالکتاب.
۶۹. قمی، ابوجعفر محمد بن حسن (بی‌تا) بصائر الدرجات الکبری فی فضائل آل محمد، تحقیق میرزا محسن کوچه‌باغی، تهران: منشورات الاعلمی.
۷۰. گشی، محمد بن عمر (بی‌تا) اختیار معرفه الرجال، تحقیق مهدی رجایی، تصحیح محمد باقر بن محمد میرداماد، مؤسسه آل‌البیت لاحیاء التراث.
۷۱. کوفی، فرات (۱۴۱۰) تفسیر فرات الکوفی، تحقیق و تصحیح محمدکاظم، تهران: مؤسسه الطبع و النشر فی وزاره الارشاد الاسلامی.
۷۲. متقی هندی، علی بن حسام‌الدین (۱۴۰۱) کنز العمال فی سنن الاقوال و الافعال، تحقیق بکری حیانی و صفوه السقا، بیروت: مؤسسه الرساله.
۷۳. مجلسی، محمد باقر (۱۴۰۳) بحار الانوار، تحقیق سید ابراهیم المیانجی و محمد باقر البهبودی، بیروت: دار احیاء التراث العربی.

٧٤. محمد بيگي، سپيده، «بررسی و نقد روش تاريخ نگاری يعقوبي؛ مطالعه موردی تاريخ يعقوبي، پژوهشنامه تاريخ، سياست و رسانه، سال دوم، ش ٣، پاييز ١٣٩٨، ٣٢١-٣٤٤.
٧٥. مسلم، حجاج نيشابوري (بی تا) المسندُ الصحيحُ بنقل العدل عن العدل الى رسول الله، تحقيق محمد فؤاد عبدالباقی، بيروت: دار احیاء التراث العربی.
٧٦. مقاتل بن سليمان، ابوالحسن (١٤٢٢) تفسير مقاتل بن سليمان، تحقيق عبدالله محمود شحاته، بيروت: دار احیاء التراث.
٧٧. نجاشی، احمد بن علی (١٣٦٥) رجالُ النجاشی، تحقيق موسى شبیری زنجانی، قم: جماعه المدرسين فی الحوزه العلمیه، مؤسسه النشر الاسلامی.
٧٨. نديم، محمد بن اسحاق (بی تا) الفهرست، بيروت: دارالمعرفه.
٧٩. نسائی، احمد بن شعيب (١٣٩٦) الضعفاء و المتروكون، تحقيق محمود ابراهيم زايد، حلب: دارالوعی.
٨٠. نسائی، احمد بن شعيب (١٤٠٦) خُصائصُ امير المؤمنين علي بن ابي طالب، تحقيق احمد ميرين البلوشي، كويت: مكتبه المعلا.
٨١. واقدی، محمد بن عمر (١٤٠٩) المَغازی، تحقيق مارسدن جونس، بيروت: مؤسسه الاعلمی..
٨٢. واحدی نيسابوري، ابوالحسن علی بن احمد (١٤١١) اسباب نزول القرآن، تحقيق كمال بسيوني زغلول، بيروت: دارالكتب العلميه.
٨٣. واقدی، محمد بن عمر (١٤١٠) الردة مع نبذة من فتوح العراق و ذكر المثنى بن الحارثة الشيباني، تحقيق يحيى بن الحبورى، بيروت: دارالغرب الاسلامی.
٨٤. هلالی، سليم بن قيس (١٤٠٥) كتاب سليم بن قيس هلالی، قم: هادی.
٨٥. هيثمی، ابوالحسن نورالدين (١٤١٤) مجمع الزوائد و منبع الفوائد، تحقيق حسام الدين قدسی، قاهره: مكتبه القدسی.
٨٦. ياقوت حموی، شهاب الدين (١٩٩٣م) مُعجمُ الأدباء، تحقيق احسان عباس، بيروت: دارالكتب الحديده.
٨٧. يعقوبي، احمد بن اسحاق (١٣٧٩) تاريخُ اليعقوبي، بيروت: دارصادر.